

УДК 94 (477) «1942/1944»

Р.В. ГУЛА

ВПЛИВ ДЕРЖАВНО-ПАРТІЙНИХ ОРГАНІВ НА ВИХОВАННЯ РАДЯНСЬКОГО ПАТРІОТИЗМУ У ПАРТИЗАНСЬКОМУ РУСІ У 1942 – 1944 РР.

Гула Руслан Володимирович – доцент кафедри гуманітарних наук Академії Сухопутних військ імені гетьмана П. Сагайдачного (м. Львів), кандидат історичних наук, с.н.с. кафедри української історії та етнополітики Дніпропетровського національного університету імені О. Гончара

Проаналізовано чинники відродження та розвитку партизанського руху у 1942–1944 рр. Розкрито особливості роботи партійно-державного апарату у формуванні патріотичної свідомості учасників партизанського руху.

Ключові слова: партизанський рух, партійно-державні органи, радянський патріотизм.

Проанализированы факторы возрождения и развития партизанского движения в 1942-1944 гг. Раскрыты особенности работы партийно-государственного аппарата на формирование патриотического сознания участников партизанского движения.

Ключевые слова: партизанское движение, партийно-государственные органы, советский патриотизм.

Analyzed factors revival and development of the partisan movement in the years 1942-1944 reveal features of the party-state apparatus to form patriotic consciousness of members of the guerrilla movement.

Key words: guerrilla movement, the Party and government organs, Soviet patriotism.

© Р.В. Гула, 2013

Протягом першого року війни між партійними, армійськими та структурами НКВС йшла боротьба за важелі впливу та контролю за партизанським рухом. До середини 1942 р. партійна номенклатура в цілому переграла чекістів та частково військових у боротьбі за вплив на партизанський рух.

Цей період партизанської війни хронологічно охоплює часові рамки від створення Українського штабу партизанського руху (УШПР) 16 червня 1942 р. до 23 грудня 1944 р., коли рішенням ЦК КП(б)У УШПР був розформований.

Особливостями цього періоду були:

- переключення партійних органів на безпосереднє керівництво партизанським рухом;
- підпорядкування партизанських формувань штабам партизанського руху;
- залишення за НКВС функцій підготовки фахівців вузької спрямованості та підпорядкування спеціальних диверсійних груп;
- створення резерву партизанських сил.

На відміну від 1941–1942 рр., партизанський рух набуває рис цілеспрямованого та організованого руху Опору з координацією основних зусиль та влітку 1943 р. фактично перетворюється на партизанський фронт в тилу ворога. У цей період в оперативне мистецтво вводяться нові форми бойового застосування великих партизанських формувань – рейди по тилах противника.

30 травня 1942 року постановою Державного комітету оборони при ставці Верховного Головнокомандування було створено Центральний штаб партизанського руху на чолі з П. Пономаренком. Нове управлінське формування включало в себе ряд структурних підрозділів, у тому числі й Український штаб партизанського руху при військовій раді Південно-Західного напрямку, який був сформований згідно з наказом НКО СРСР № 00125 від 16 червня 1942 р. Очолив штаб майор держбез-

пеки Т.Строкач. Фактично УШПР був створений як міжфронтний орган координації дій армії та партизан. Тому виникла відповідна проблема подвійного підпорядкування: з питань загального керівництва УШПР був підпорядкований ЦШПР, з питань забезпечення видами постачання – військової ради Південно-Західного напрямку. 29 червня 1942 р., у зв'язку з ліквідацією Південно-Західного напрямку, УШПР набув статусу республіканського штабу у структурі ЦШПР з обов'язковою координацією дій з командуванням Південно-Західного та Південного фронтів [1, 114–116].

Відбувається організаційне оформлення партизанського руху при його централізованому управлінні. У спільному наказі начальника управління НКВС УРСР в.о. наркома внутрішніх справ майора держбезпеки С. Савченка та начальника УШПР майора держбезпеки Т. Строкача від 7 липня 1942 року зазначалося, що керівництво партизанською боротьбою відтепер здійснюється УШПР, а УНКВС негайно має передати за територіальністю начальника відповідних оперативних груп, фронтів та армій усі партизанські загони, що знаходяться як за лінією фронту, так і в тилу ворога. Тобто партизанські загони з підпорядкування НКВС передавалися до УШПР [2, 14–15].

Згідно з даним ЦШПР, які він надав Ставці Верховного Головнокомандування 3 липня 1942 р., станом на 1 липня Український фронт партизанського руху включав у себе 238 партизанських загонів та груп загальною чисельністю 12133 особи. Зазначено, що суттєве (майже 4-кратне) збільшення чисельності партизан пов'язане з всенародним розмахом партизанського руху в Україні та виходу на зв'язок раніше сформованих партизанських загонів [3, 119]. За мемуарами Т. Строкача, «під час створення Український штаб партизанського руху взяв на облік 1438 загонів, загальною чисельніс-

тю 30 049 бійців» [4, 157]. Цікаво, що згідно з зведеними даними ЦШПР на 1 листопада 1942 р. в УРСР діяло вже 55 партизанських загонів та груп загальною чисельністю партизан 6350 осіб. Характерний коментар начальника ЦШПР П. Пономаренка на ці дані: «Маємо дані, що, крім вказаних загонів, існує велика кількість партизанських загонів на Україні...» [5, 168]. На 1 січня 1943 р. за даними ЦШПР в УРСР діяли 63 загоны та групи з чисельністю партизанів 8926 осіб [6, 264].

Можна припустити можливість зменшення загальної кількості загонів внаслідок формування партизанських тактичних з'єднань, але виникає питання щодо чисельності особового складу, який так і не наблизився до даних 1 липня 1942 р. Поряд з визнанням факту відродження партизанського руху, слід, на нашу думку, враховувати вірогідність банальних приписок як на рівні партизанських загонів, так і на рівні штабів, з метою обґрунтування існування будь-якої бюрократичної структури. Тільки станом на 7 квітня 1943 р., за даними першого секретаря ЦК КП(б)У М.С. Хрущова, чисельність партизан наблизилася до 15 тис. у 74 партизанських формуваннях [7, 355].

Нам здається слушною думка дніпропетровського дослідника партизанського та підпільного руху М. Слободянюка, що «до звітів керівників...партизанів... слід ставитися критично і використовувати лише як приблизні, такі, що віддзеркалюють певні явища й загальні тенденції, ані стовідсотково достовірні факти. З іншого боку, вищевказані кількісні перебільшення певною мірою врівноважуються тим, що в Україні під час окупації діяло багато невеликих підпільно-партизанських груп, про діяльність котрих відомо дуже мало або взагалі невідомо, в основному з причини їх загибелі» [8, 60].

Створення єдиного центру керівництва сприяло чіткій регламентації діяльності партизанського руху. Так, розпорядженням Начальника ЦШПР «Про розмежування діяльності штабів фронтів партизанського руху» від 5 липня 1942 р. у зону відповідальності УШПР включені партизанські формування операційних напрямків Південно-Західного, Південного фронтів, а також областей Західної України, партизанські загоны Криму та Молдавської РСР. Постановою ДКО № 2635с від 17 грудня 1942 р. партизанські загоны Криму були підпорядковані уповноваженому ЦШПР з Кримської АРСР [9, 121–122, 180].

Були відпрацьовані питання організації взаємодії між армією та партизанським рухом. З цією метою УШПР створив армійські оперативні групи при 1-ій, 62-ій, 63-ій, 64-ій арміях Сталінградського фронту [10, 126]. Згідно з наказом НКО СРСР № 00189 «Про завдання партизанського руху» від 5 вересня 1942 р. основним завданням було визначено організацію взаємодії армії та партизанського руху [11, 132].

У нескінченні організаційно-штатні експерименти вніс свою лепту й ЦК ВКП(б). Так, наприклад, «для безпосереднього керівництва партизанським рухом в Україні», постановою ЦК ВКП(б) від 2 жовтня 1942 р. був створений нелегальний

ЦК КП(б)У [12, 149]. За задумом, цей орган повинен був покласти на себе функції організації взаємодії підпілля та партизанів безпосередньо на окупованій території. Для цього постановою ДКО № 2403 від 11 жовтня 1942 р. «Про партизанський рух на Україні» визначено заходи для «розгортання всенародного партизанського руху». З метою координації зусиль підпілля та партизанського руху планувалося закинути на територію окупованих областей УРСР оперативні групи ЦК КП(б)У та УШПР у складі партійних працівників та фахівців з партизанської війни [13, 156].

Але ефективність цієї структури була досить низькою. Склад цього органу включав у себе переважно партійних функціонерів та представників партизанського руху, які внаслідок знаходження в тилу ворога просто не в змозі були впливати на його рішення. Поряд з легально існуючим ЦК КП(б)У поява ще однієї структури лише ускладнювала систему управління. За час свого існування підпільний ЦК прийняв 310 рішень, які у кінцевому підсумку не вплинули на розвиток партизанського руху [14, 101]. Нелегальний ЦК КП(б)У в своїх рішеннях фактично дублював директивні положення наказів УШПР та директив ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У щодо керівництва партизанським рухом.

26 листопада 1942 р. ДКО уточнив питання структури та штатів УШПР, яка набула свого остаточного організаційно-штатного оформлення [15, 178].

Якщо особливістю першого періоду формування партизанського руху був відповідний організаційний дисонанс, то другий період можна охарактеризувати як період організаційно-бюрократичного ренесансу, коли потрібні та непотрібні оргштатні зміни набули перманентного характеру. Так, постановою ДКО № 2246сс від 6 вересня 1942 р. «Про зміни в керівництві партизанським рухом», «для зосередження відповідальності централізувати керівництво партизанським рухом, поклавши керівництво рухом ...на Головнокомандувачем партизанським рухом був призначений Маршал Радянського Союзу К.Є. Ворошилов [16, 135]. Але вже 19 листопада 1942 р. Постановою ДКО № 2527, з метою «більшої гнучкості у керівництві партизанським рухом та позбавлення зайвої централізації», ця посада була скасована [17, 168].

7 березня 1943 р. постановою ДКО ЦШПР був розформований. Функції керівництва партизанським рухом були покладені на ЦК компартії та штаби партизанського руху. Наприклад УШПР отримав виключне право на представництво при штабах фронтів, які діяли на операційних напрямках УРСР [18, 277–278]. Але вже 17 квітня 1943 р. постановою ДКО № 3195сс ЦШПР був відтворений. Особливістю цього рішення було те, що керівництво партизанським рухом на окупованій території Української РСР покладалося на ЦК КП(б)У та УШПР, котрий був виведений із підпорядкування ЦШПР [19, 281].

Незважаючи на численні експерименти, побудована організаційно-штатна структура парти-

занського руху все ж залишала відповідну відомчу систему підпорядкування.

У 1942–1944 рр. фактично діяли 3 види червоних партизанських формувань та деякі окремі партизанські загони. Найчисленнішими були партизанські загони, підпорядковані УШПД. Крім них в Україні продовжували діяти групи й загони 4-го управління НКВС–НКДБ СРСР: загін Дмитра Медведєва, групи Миколи Прокопюка, Євгена Мірковського і Віктора Карасьова, що підпорядковувалися П. Судоплатову. Слід згадати також загони Головного розвідувального управління РСЧА Антона Брінського та Кузьми Гнедаша. Між цими загонами дуже частими були індивідуальні чвари як всередині загонів, так і між різними загонами, що доходило навіть до сутичок [20, 269].

Згідно з директивою НКВС СРСР від 13 липня 1942 р. штабам партизанського руху не підлягали передачі розвідувально-диверсійні групи спеціального призначення, що діяли в тилу противника, розвідувальна агентура, кур'єри і зв'язкові, резиденти у німецькому тилу, а також листування партизанських формувань (зведення, донесення, доповіді, радіограми тощо) [21, 203].

Але створена організаційна побудова партизанського руху дозволяла здійснювати відносно стійке управління партизанським рухом та створювала систему противаг між відповідними структурами при головній ролі партійних органів у керуванні комуністичним рухом Опору.

Незважаючи на низку негативних фактів, які супроводжували партизанський рух, слід визнати, що домінантою у бойовій діяльності партизан була все ж сформована радянською системою патріотична свідомість. Носії цієї свідомості – люди складної та драматичної епохи, які дивним чином синте-

зували в себе святу віру в постулати комунізму та безкомпромісну позицію відносно інакомислячих; зразки видатної особистої мужності, честі, гідності з проявами безчинств до місцевого населення. Але ці люди, при всій їх різноманітності та багатогранності характерів, у складних умовах організації діяльності партизанського руху проявили переважно високі людські та бойові морально-психологічні якості, котрі з'явилися своєрідним моральним фундаментом народної Перемоги.

Слід зазначити, що модель радянського патріотизму, яка була реалізована у партизанському русі, свою функцію виконала повністю.

У книзі «Україна партизанська» вказано, що, за даними УШПР, партизанами республіки в період 1941–1944 рр. було вбито та поранено більш ніж 468 тис. солдат і офіцерів противника, підірвано майже 5 тис. ешелонів і 61 бронепоезд, розбито і пошкоджено понад 5 тис. паровозів і майже 52 тис. вагонів, платформ, цистерн, знищено та пошкоджено 211 літаків, 1566 танків і бронемашин, 820 гармат і мінометів, 264 кулемети, майже 1800 автоматів і гвинтівок, 13,5 тис. автомашин, 1444 трактори, потоплено 29 катерів, 22 пароплави, 54 баржі, розгромлено 411 гарнізонів, комендатур, куштів поліції, 56 штабів, захоплено з боєм 139 районних центрів, селищ міського типу, залізничних станцій [22, 238].

Об'єднані в лавах радянського патріотичного руху Опору, тисячі озброєних патріотів, які своїми ударами по комунікаціях та знищеннях особового складу противника, зрадників Батьківщини сприяли створенню необхідних умов для проведення військових операцій Червоної армії, унеможливлювали та дезорганізували постачання і забезпечення бойових дій військам вермахту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Русский архив. Великая Отечественная. Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. / [под общей редакцией генерал-майора В. А.Золотарева]. – М. : ТЕРРА, 1999. – Том 20 (9). – 1999. – 672 с.
2. «...Создавать невыносимые условия для врага и всех его пособников...». Красные партизаны Украины, 1941-1944: малоизученные страницы истории [документы и материалы / авт.-сост.: А. Гогун, А. Кентий]. – Киев: Украинский издательский союз, 2011. – 430 с.
3. Русский архив. Великая Отечественная. Партизанское движение...
4. Строкач Т. А. Наш позивний – свобода / Т. А. Строкач. – К. : Політвидав України, 1975. – Кн. 1. – 415 с.
5. Русский архив. Великая Отечественная. Партизанское движение...
6. Там само.
7. Там само.
8. Слободянюк М. А. Радянські підпільники у боротьбі з нацистськими окупантами на території України / М. Слободянюк // Український історичний журнал. – 2010 – № 3. – С. 46–63.
9. Русский архив. Великая Отечественная. Партизанское движение...
10. Там само.
11. Там само.
12. Там само.
13. Там само.
14. Чайковский А. С. Невідома війна (партизанський рух в Україні 1941-1944 рр. мовою документів, очима історика) / Анатолій Степанович Чайковський. – К. : «Україна», 1994. – 256 с.
15. Разведшкола № 005 / В. И. Пятницкий; История партизанского движения / И. Г. Старинов. – М. : ООО Издательство АСТ; Мн. : Харвест, 2005. – 304 с. («Командос»).
16. Русский архив. Великая Отечественная. Партизанское движение...
17. Там само.
18. Там само.
19. Там само.
20. «Создавать невыносимые условия для врага и всех его пособников...».
21. Судоплатов П. А. Спецоперации. Лубянка и Кремль 1930-1950 годы / П. А.Судоплатов. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 1997. – 688 с.
22. Україна партизанська. Партизанські формування та органи керівництва ними (1941 – 1945 рр.) / [Авт.-упоряд. О.В.Бажан, А. В. Кентій, В. С. Лозицький та ін.]. – К. : Парламентське вид-во, 2001. – 319 с.